

Леся Старовойт, аспірант кафедри педагогіки та методики

початкового навчання

Вінницького державного педагогічного університету

імені М. Коцюбинського

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬО- ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

У статті на основі експериментального дослідження розглядається стан художньо-творчого розвитку молодших школярів у процесі трудового навчання на сучасному етапі.

Постановка проблеми. Проблема художньо-творчого розвитку дитини є важливим освітнім завданням. Розвиток художніх та творчих здібностей дітей в умовах школи передбачає діяльність у різних напрямках. Ця робота має охоплювати усі сфери взаємної діяльності дитини з педагогом, спілкування з однолітками та взаємодії з предметно-просторовим середовищем.

Комплексний підхід до виховання творчої особистості охоплює широке коло питань, які стосуються проблем естетичного, художнього, творчого розвитку. Єдність духовного, художнього, творчого є невід'ємною умовою гармонійного, різностороннього розвитку особистості. В свою чергу цінність творчості полягає не лише в результативній стороні, а й в самому процесі творчості. На нашу думку, все це в повному обсязі стосується трудового навчання в початковій школі. Адже уроки трудового навчання сприяють творчому розвитку молодших школярів.

Як зазначено у Національній доктрині розвитку України у XXI столітті, творчість є важливою умовою формування багатогранної особистості. У світлі нових концепцій виховання людини, перевага надається формуванню молодого покоління, здатного творчо включатися в життєдіяльність, самостійно розв'язувати доступні проблеми [5].

На превеликий жаль, проблеми сьогодення призводять до того, що із ряду завдань сучасного розвитку суспільства, поставлених перед школою, вона приймає і намагається розв'язати два найпростіших: передачу досвіду знань і досвіду навичок. Два інших, не менш важливих для культури суспільства – передача творчого досвіду і досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу – школа не повною мірою усвідомлює на даному етапі. Школа не до кінця розуміє, що без розв'язання цих завдань не можуть забезпечити

належного ефекту і намагання розв'язати два перші. Як і раніше, закриваються очі на те, що досвід творчості і розвинута людська чутливість як база формування морально-ціннісної основи особистості не передаються через знання і навички, тут необхідний особливий педагогічний інструментарій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній філософсько-психологічній думці різноманітні аспекти проблем творчої діяльності особистості змістовно висвітлені в працях В. Альохіна, С. Кримського, В. Куценка, М. Парного та ін. Серед педагогів, котрі досліджували різні аспекти становлення творчої особистості, слід передусім назвати праці В. Сухомлинського, В. Загвязинського, В. Кан-Калика, Д. Луцика, М. Каздоева, О. Кондратюка та ін. Розробці проблем розвитку творчого потенціалу особистості молодшого школяра в процесі занять художньо-творчою діяльністю присвятили свої праці вчені, методисти, педагоги В. Кузін, І. Глінська, М. Кириченко, К. Щербакова, А. Савенков, В. Тименко та ін.

Важливість поєднання праці і творчості підкреслювали Г. Сковорода, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Філософські аспекти трудового виховання висвітлені у працях Д. Кучерюка, Б. Ліхачова, В. Озмітіна, Н. Хвостіна та ін. Проблеми психології трудового виховання добре висвітлені у працях Л. Виготського, Ф. Івашенка, Є. Клімова, П. Якобсона та ін. У напрямку теорії та методики трудового навчання школярів плідно працюють С. Батишев, Г. Левченко, В. Мадзігон, Ю. Максимов та ін.

У дослідженнях останніх років, пов'язаних з проблемою розвитку особистості (О. Буров, Н. Гурець, І. Демченко, Є. Квятковський, Т. Матвєєва, А. Мелік-Пашаєв, І. Пастир, М. Ярошевський та інші), найважливішим її показником називається творча активність, здатність до творчості. В

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

останнє десятиліття своє слово з проблеми творчості сказали молодші філософи – серед них І. Зязюн, П. Крамар, В. Ніколко, Б. Новіков, О. Клепиков, Т. Кучерявий та інші.

Поняття творчості характеризується надзвичайно широким діапазоном точок зору: В. Бехтерев визначає творчість з рефлексологічної точки зору як “створення будь-чого нового” в ситуації, коли проблема-подразник викликає утворення домінанти, навколо якої концентрується необхідний для розв’язання запас минулого досвіду [2].

А. Матюшкін, З. Калмикова, Д. Богоявленська та інші в цілому розуміють творчість як вихід за межі набутих знань. Я. Пономарьов розуміє творчість як взаємодію, що веде до розвитку.

У зарубіжній психології творчість розглядається за такими основними напрямками. По-перше, творчість може вивчатися за її продуктом (Ж. Тейлор), а саме: за кількістю, якістю та значущістю [9]. Однак багато дослідників вважають, що продукт не може бути єдиним критерієм оцінки творчості, тим більше, що його оцінка проводиться спеціалістами-експертами і залежить від їх смаків та суджень.

По-друге, творчість розглядається як здатність людини відмовлятися від стереотипних способів мислення (Дж. Гілфорд, Е. Торренс). Основними факторами творчості визначаються: оригінальність, семантична гнучкість, образна адаптивна гнучкість, семантична спонтанна гнучкість, здатність до загостреного сприймання недоліків, дисгармонії тощо.

Ряд дослідників творчість пов’язують з особистісними рисами (К. Роджерс, А. Маслоу). У багатьох роботах творчість вивчається як психічний процес. В руслі цього напрямку виділяють різні типи, стадії та рівні творчого мислення. Дослідження стадій та фаз творчого мислення було розпочато Т. Рібо. Згодом проблемою творчого мислення продовжили займатися як зарубіжні, так і вітчизняні учені. Класифікації фаз, що пропонуються різними дослідниками, значною мірою відрізняються, але в цілому вони мають спільні зернинки та зводяться, як правило, до чотирьох: підготовка (свідома робота), дозрівання (несвідома робота), натхнення (перехід від несвідомої до свідомої роботи), розвиток ідеї (перевірка істинності, кінцеве оформлення – свідомі роботи) [7].

Таким чином, найбільш узагальненим трактуванням творчості буде таке: творчість – це діяльність, що породжує дещо якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю, суспільно-історичною унікальністю.

Мета статті полягає у розгляді та аналізі

стану художньо-творчого розвитку молодших школярів у процесі трудового навчання на сучасному етапі, що в свою чергу передбачає постановку та розв’язання таких завдань: виявити рівень зацікавленості дітей у спілкуванні з творами декоративно-ужиткового мистецтва; визначити вміння учнів давати естетичну оцінку творам мистецтва та власно виготовленим виробам; виявити оцінне ставлення молодших школярів до “світу речей”; з’ясувати, наскільки учні готові проявляти елементи творчості при виготовленні власного виробу.

Виклад основного матеріалу. Основною метою художньо-творчого розвитку є формування естетичних потреб та досвіду дитини (емоцій і почуттів, поглядів, смаків, ідеалів, інтересів) як основи формування естетичного ставлення, активності у сприйманні, освоєнні й перетворенні дійсності, що сприяє вихованню всебічно і гармонійно розвиненої особистості, максимальному використанню естетичного фактора.

У сучасній школі, як в краплині води, відображаються, на жаль, всі недоліки важкого розвитку нашого суспільства. А разом з тим, роль школи в становленні особистості неможливо переоцінити. Незаперечним є те, що в школі повинна існувати єдина система художньо-творчого розвитку – система, яка охоплювала б і об’єднувала не лише предмети художнього циклу та позаурочну роботу, а й пронизувала б усе життя дитини.

Звісно, ми підтримуємо думку, що у школі на рівних умовах мають бути як наука, так і мистецтво. Але серед них слід виділити ті предмети, що забезпечать на сьогоднішній день розв’язання найбільш занедбаних проблем розвитку. А це саме ті предмети, що формують ставлення до світу у єдності почуття і думки, предмети, які є найбільш відкритими для розвитку творчої фантазії – предмети мистецтва, до яких ми відносимо трудове навчання та художню працю.

Має сенс більш детально розібратись в існуючих формах залучення дітей до мистецтва (в нашому випадку декоративно-ужиткового), з’ясувати специфіку кожної форми, адже довгий час у школах панує застарілий стереотип у підходах до викладання мистецьких предметів. Більше уваги надається саме техніці виготовлення виробу і залишається поза увагою естетична сторона, зв’язок з мистецтвом.

Б. Неменський наголошує, що мистецтво, як і всі шкільні предмети, може й повинно передавати новому поколінню величезний людський досвід. Характер досвіду, представленого у мистецтві,

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

двоєкий. Це професійний досвід мистецтва і соціальний, емоційно-моральний досвід людства. Перший дає дитині просторове мислення, розвиток ока, руки, професійні навички та знання мистецтва. Інший досвід вводить дитину у важливий, вже накопичений і розроблений мистецтвом, світ людських відносин. Перший досвід виступає в порівнянні з другим як більш частковий, окремих, спеціальний. Другий є абсолютно універсальним, загальнолюдським.

Передача професійного досвіду відбувається зараз в школі на достатньому рівні. Але це досвід чітких знань, і його можна набути вольовим шляхом – вивченням, вправами. Досвід людських відносин потрібно відчувати, пережити як власні успіхи й поразки, як власну життєву практику. І тільки через мистецтво молодший школяр може не лише взяти та вивчити, а й емоційно пережити чужий досвід.

Таким чином, досвід мистецтва збагачує дитину новими способами самовираження, забезпечує ефективність пізнання навколишнього світу методом “проб і помилок”, пробуджує впевненість у власних силах, розвиває психологічні механізми розуміння, механізми таланту особистості: яву, енергопотенціал, психомоторику, критичність, активізує одночасно емоційний, мисленнєвий види діяльності, розвиває естетичне сприймання довкілля, розширює світогляд, підтримує творчий імпульс, виховує повагу до людей творчого спрямування, забезпечує здоровий спосіб життєдіяльності, цілісність світосприймання.

Діяльність дитини (зокрема на уроках трудового навчання та художньої праці) повинна характеризуватись одночасно практичним, високоморальним та естетичним вимірами, бути наповненою високим гуманістичним смислом та соціально-творчим змістом. Лише в цьому випадку така діяльність виявляє і утверджує себе як людська творчість, а людина – як творець. І лише в цьому випадку є об’єктивні підстави для висновку: правильне ставлення до праці включає в себе творче виконання даної роботи, результат якої має такі характеристики, як користь, істина, добро і краса.

Через намагання забезпечити передачу молодшому поколінню всіх сторін соціального досвіду лише через знання і навички ми залишимося у погоні технократичного мислення. Звідси – формування особистості інертної, не здатної до фантазування, звідси і моральна, духовна убогість, приземленість думок. Намагання змінити ситуацію організаційними засобами не забезпечить потрібного результату.

Адже духовну і творчу нерозвиненість, відсутність високих, духовних потреб комп’ютери не змінять на краще. Праця “на совість” – проблема духовна і творча, що стосується саме свідомості дитини. Тому сьогодні потрібно говорити не про переваги усіх чотирьох завдань виховання, а про переваги духовних, творчих та емоційно-ціннісних.

Творча робота молодших школярів на уроках трудового навчання та художньої праці є важливою ланкою у процесі навчання й виховання дитини, яка вчиться неординарно мислити і зберігати відкритість у пізнанні навколишнього світу, виявляти естетичне ставлення до дійсності й мистецтва, творчу позицію у житті.

У ході вивчення практики роботи початкової школи нами були зібрані факти, що показали недостатню для шкільного навчання обізнаність учнів молодших класів з творами декоративно-ужиткового мистецтва, невміння використовувати різні прийоми роботи молодшими школярами на уроках трудового навчання та художньої праці, незнання правил користування приладами та інструментами, неоднаковість трудової підготовки, нездатність якнайкраще виразити свої почуття у творчій роботі, використовуючи при цьому різні техніки та прийоми роботи. Цей факт спонукав нас визначити існуючу проблему, довести її експериментально і окреслити шляхи для подальшого її усунення.

У зв’язку з цим нами було проведено констатувальний експеримент на базі шкіл м. Вінниця. В експерименті брали участь учні перших-четвертих класів.

З метою вивчення стану сформованості окремих компонентів творчої роботи молодших школярів були використані розроблені нами творчі завдання. Одне з них передбачало виготовлення казкової витинанки. Молодшим школярам була запропонована подорож у казку, внаслідок чого потрібно було виготовити витинанку, яка б відображала найбільш цікавий момент казки.

Роботи учнів ми оцінили за такими критеріями:

1. Знання та розуміння естетичної значущості художнього твору.
2. Емоційний відгук, а саме глибина емоційної реакції.
3. Оцінка художнього витвору.
4. Здатність до творчого вираження власних вражень.

Питома вага успішності творчих робіт учнів становив: низький рівень – 34%, середній – 55%, високий – 11%.

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що:
- основна робота вчителя з учнями на уроках

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

художньої праці та трудового навчання в школі спрямована на оволодіння прийомами та техніками виконання; особлива увага надається формуванню технічних навичок виконання виробу;

- учні не володіють інформацією про мистецьку сторону виробу;

- у школі відсутні нові методики викладання предмету “художня праця”, головною метою яких є художньо-естетичний розвиток особистості;

- недостатня активність мислительної діяльності дитини, обмежене використання своїх розумово-творчих можливостей.

Як ми бачимо, на жаль, великий відсоток дитячих робіт низького рівня. Змінити цю ситуацію можна через сприяння інтенсивному художньому розвитку мислення, формування естетичних почуттів, розвиток здібностей декоративної творчості шляхом внесення у художньо-творчу роботу з учнями емоційно усвідомленого матеріалу народного мистецтва. Слід на декоративному матеріалі формувати в учнів цілісність художнього сприймання, яке обов'язково має супроводжуватись аналізом творів народного мистецтва, виділенням характерних ознак, формуванням естетично-оціночних суджень. Велику увагу слід приділяти формуванню емоційно-особистісної оцінної позиції до “світу речей”.

Тому з огляду на вищесказане нами була запропонована анкета для молодших школярів, яка мала на меті з'ясувати рейтинг художніх виробів та розуміння їх духовно-естетичної цінності учнями, а також виявити оціночне ставлення до “світу речей”. Було запропоновано виділити з ряду предметів ті, які б діти хотіли отримати в подарунок. Результати були такими: мобільний телефон – 68%; машинка, книжка – 64%; картина – 43%; лялька – 29%; вишивка, макраме, писанка – 7%. Великий відсоток надання переваги мобільному телефону та іграшковій машині пояснюється впливом сьогодення на дитину, а обрання книги – це стереотип, який нав'язаний вчителем.

Рейтинг виробів декоративно-ужиткового мистецтва у молодших школярів є надзвичайно низьким, що пояснюється рядом причин:

- відсутністю елементарних знань із декоративно-ужиткового мистецтва;

- відсутністю досвіду організацій процесу сприймання та естетичної оцінки творів декоративно-ужиткового мистецтва;

- реаліями сучасного життя, що зумовлюють утилітарно-споживацьке спрямування потреб молодших школярів;

- відсутністю творчо-оцінного спрямування учнів на мистецтво взагалі;

- нерозумінням феномена художнього відображення світу в мистецтві;

- перевагою стереотипності мислення.

Отже, підсумовуючи вищесказане, робимо висновок, що на жаль, в учнів переважає утилітарно-споживацьке ставлення до речей, що їх оточують. Діти надають перевагу речам, орієнтуючись на їх матеріальну цінність, престиж, моду і поза увагою залишаються художньо-естетичні сторони виробів. Відбувається це тому, що молодші школярі не розуміють художньої значущості речі, не відчують у ній потреби.

З метою з'ясування, наскільки глибоко учні початкових класів знайомі з різноманітними видами декоративно-ужиткового мистецтва, було запропоновано дати відповідь на ряд питань. З'ясувалось, що 67% дітей, відтворюючи природу, намалювали б картину – відповідно, улюбленим видом діяльності є малювання. Це пояснюється віковими особливостями молодших школярів, а також тим, що у школі основна увага приділяється саме виконанню малюнків. Діти практично не знайомі з іншими видами мистецтва. Їм важко уявити, як можна зобразити природу, використовуючи інші, крім кольору, засоби художньої виразності. Практично не проводиться робота над розвитком творчого мислення. Дане опитування показало, що учні мало знайомі з такими видами мистецтва, як писанкарство та витинанка. Лише біля 26% учнів близько знайомі з вишиванням та полюбують цей вид діяльності, причому значна доля інформації, яку діти отримують про вишивку, йде від сім'ї, а зокрема від бабусь.

Отже, результати опитування вказують на те, що, по-перше, учні не мають повної інформації про різновиди декоративно-ужиткового мистецтва; по-друге, вчителі, здебільшого, мають обмежені виконавські можливості, що зумовлено їх недостатньою професійною підготовкою; по-третє, у дітей наявний технічний підхід при оцінці творів декоративно-ужиткового мистецтва. При ознайомленні з видами декоративно-ужиткового мистецтва мало або й зовсім не звертається увага на художньо-естетичну значущість твору.

З метою виявлення рівня зацікавленості дітей у спілкуванні з творами народного мистецтва та визначення вміння учнів давати естетичну оцінку творам мистецтва, дітям було запропоновано дати порівняльно-оціночну характеристику речам, які несуть у собі різне призначення: утилітарне та художнє. Аналіз отриманих результатів засвідчив, що учні інтуїтивно відчують цінність творів декоративно-ужиткового мистецтва, але ґрунтовно пояснити чим той чи інший виріб

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

народного мистецтва цінний змогли лише одиниці (15%).

Даний результат нашою є на певні висновки:

- учням не вистачає елементарних знань природи декоративно-ужиткового мистецтва, більшість керуються інтуїцією;

- через відсутність системи роботи з ознайомлення з творами декоративно-ужиткового мистецтва та вироблення їх художньої оцінки, дітям важко давати естетичну оцінку творам мистецтва;

- робота в школі не спрямована на художньо-оцінний розвиток особистості;

- досить низький рівень зацікавленості дітей у спілкуванні з творами народного мистецтва.

Отже, на нашу думку, при оцінці ступеня сформованості позитивного ставлення до народного мистецтва треба враховувати такі показники:

1. Систематизоване уявлення про різні види народного мистецтва та їх характерні виражальні засоби.

2. Розуміння характеру образів, логіки їх розвитку, життєвості змісту.

3. Емоційне ставлення до мистецтва, активний емоційно-естетичний відгук на твір.

4. Потреба берегти, продовжувати і примножувати традиції народної творчості.

5. Бажання поповнювати власний естетичний досвід сприймання творів народного мистецтва.

6. Зацікавленість в оволодінні вміннями і навичками, необхідними для активної творчої діяльності за мотивами творів народного мистецтва.

7. Психологічний комфорт дитини в процесі спілкування з творами народного мистецтва.

8. Вмотивована естетична оцінка творів народного мистецтва та відображеної в них дійсності.

9. Активна популяризація народного мистецтва.

Опитування серед вчителів початкової школи засвідчило, що викладання за традиційною схемою, а саме, з використанням словесного практичного та наочного методів, не сприяє створенню належної емоційної атмосфери та заохоченню до прояву почуттів у творчій роботі молодших школярів на уроках трудового навчання та художньої праці.

Систематичні спостереження, аналіз уроків і вивчення досвіду роботи початкової школи показали, що вчителі використовують далеко не всі можливості для ефективної організації творчої роботи на уроках трудового навчання та художньої праці. Так, наприклад 89% з усіх опитаних вчителів

мають знання про декоративно-ужиткове мистецтво, які достатні для використання на уроках, але лише 9% застосовують його тільки в бесідах про мистецтво, посилаючись головним чином на відсутність належної матеріально-технічної бази.

Але, як показало наше дослідження, причину такого стану справ слід шукати насамперед у тому, що предмети “Трудове навчання” та “Художня праця” ще не зайняли належного місця в системі сучасної загальноосвітньої школи. За таких умов вони, як і раніше, вважаються другорядними не тільки серед керівників шкіл, а й серед окремих вчителів-предметників. Одним із недоліків початкового навчання є те, що вчителі не завжди звертають належну увагу на створення особливих взаємин між викладачем і учнями, що є суттєвою перешкодою на шляху посилення ефективності організації творчої роботи. Це спілкування не підлягає авторитарним методам, а повинно базуватися на засадах рівноправності й партнерства в акті творення.

Ще одним суттєвим недоліком уроків трудового навчання та художньої праці є розподіл їх на творчі і нетворчі. Творчі уроки – це, як правило, виготовлення виробу на певну тематику з дозволом проявити всю міць уяви та фантазії, а нетворчі – це ті, на яких потрібно оволодіти технічними прийомами роботи. На нашу думку, така глибоко помилкова ситуація не дозволяє належним чином використати такі, так би мовити, “нетворчі” уроки, які й є головними у підвищенні рівня успішності творчої роботи.

Трудова діяльність неможлива без її духовного забезпечення. Чим вищий рівень діяльності, тим сильніша потреба в її духовному оснащенні. Уроки трудового навчання та художньої праці нероздільно пов'язані з уявленням про красу. Взаємовідношення творчого і художнього розвитку особистості і її “ділової” цінності складні, багатосторонні, і про це має пам'ятати вчитель, що проводить уроки художньої праці та трудового навчання.

Звісно, можна сформулювати у дитини високе моральне ставлення до праці, але воно обов'язково буде зруйноване, обернеться протилежним ставленням або розвинеться в комплекс особистої неповноцінності, якщо не розвивати паралельно художньо-творчі здібності до праці.

Необхідно забезпечити всі умови, щоб уроки художньої праці та особливо трудового навчання носили елементи мистецьких дисциплін. Тому, відповідно, вони мають базуватись на декоративно-ужитковому мистецтві, охоплювати образність його мови, художню кухню, а не лише

